

Սոյն կտակիս վկայեմ Համբարձում Բէգ Իւզբաշեանց :

« « « Մինաս Մելիքեանց :

« « « Համբարձում Տէր Աստուածատրեանց :

Չայս կտակ ըստ բանից կտակարար Թադէոս աւագ քահանայի Բուդաղեանց յօրինեալ պարզագրեցի Խորէն քահանայ Միրզա-բէգեանց :

Կովկասու քաղաքական մասին կառավարչապետի յանուն Ամե-նապատիւ Նախագահի Սինօդի Սրբոյ Էջմիածնի Տ. Մկրտիչ Սրբա-ղան Արքեպիսկոպոսի ուղղեալ յՅ-ն ամսոյս № 5639 գրութեան ի կատարումն՝ արտատպում ենք « Նոր Դար » լրագրի 41 համա-րում տպած Ռուս Կովկազ լրագրի յօդուածի թարգմանութիւնը Հայ Հոգեւոր դպրոցների մասին՝ որի առթիւ գրուած է Արարատի Մարտ ամսատետրակում :

« Ներկայումս տէրութեան կարգադրութեամբ փակվում են բոլոր այն հա-յոց ծխական ուսումնարանները, որոնց վարչութիւնը չէ ուղում կատարել այդ ուսումնարանների համար տէրութիւնից դրուած կանոնները, Որովհետեւ այս տեսակ ուսումնարանների փակուելու առթիւ հասարակութեան մէջ դիտմամբ տարածվում են անճիշդ լուրեր, ուստի հետեւեալ ծանուցումը տպվում է պարզելու ներկայ հանգամանքը և ցոյց տալու իսկական պատճառ-ները, որոնք ստիպեցին տէրութեան դիմելու վերոգրեալ ցաւալի միջոցին :

1873 թ. նոյեմբերի 22ին Բարձրագոյն հաստատուած Պետական խոր-հրդարանի կարծիքով՝ Կովկասում և Անդրկովկասում ուսումնարանական մասի կազմակերպութեան համար կարգադրուած է, որ բոլոր տէրութենա-կան գաւառական և սկզբնական ուսումնարանների, նաև հասարակական և մասնաւոր դպրոցների կառավարութիւնը, նոյնպէս այլադաւան ծխական դպրոցների վերայ հսկողութիւնը յանձնուին ժողովրդական ուսումնարան-ների վերատեսուչներին և տեսուչներին : Սորա հետ յիշեալ բոլոր ուսումնա-րանների վերայպէտք է տարածուին Վայսերութեան մէջ ներդործող այն օրէնք-ները, որ պարտաւորացնում են աւանդել ռուսաց լեզուն բոլոր ուսումնարան-ներում և ռուսաց պատմութիւնն ու Ռուսաց Վայսերութեան աշխարհագրու-թիւնը այն տեղերում, ուր ուսուցանում են առհասարակ պատմութիւն և աշխարհագրութիւն : Այս Բարձրագոյն հրամանը կատարելու միջոցին առաջ եկան մի քանի թիւրիմացութիւններ հայ լուսաւորչական բարձր հոգեւոր իշ-խանութեան և Կովկասի գլխաւոր վարչութեան մէջ : Ապագայում այս թիւ-րիմացութիւնների առաջն առնելու համար ներքին գործոց նախարարի ամե-

նահպատակ զեկուցման առթիւ Թագաւոր Վայսրը 19 յուլիսի 1874 թ. Բարձրագոյն բարեհաճեց հաստատել իբրեւ հրահանգ թէ՛ հայ լուսաւորչական հոգեւոր իշխանութեան և թէ՛ ժողովրդական ուսումնարանների տեսուչների համար հետեւեալ կարգերը:

1) Համաձայն 975 յօդ. XI հատ. 1 մ. օր. ժող., հայ լուսաւորչական հոգեւոր իշխանութեան պարտաւորութիւնն է՝ հիմնել ծխական դպրոցներ և նոցա կառավարել, նոյնպէս հոգալ մտցնելու կանոնաւոր և յարմար դասաւանդութեան եղանակ և պահպանել բարոյականութիւն ուսանողների և ուսուցիչների մէջ:

2) Ժողովրդական ուսումնարանների տեսուչների պարտաւորութիւնն է՝ վերաբերութեամբ հիմնուող և հայոց հոգեւոր իշխանութեան ձեռքով կառավարուող ընդհանուր կրթողական ծխական ուսումնարանների, բարձրագոյն հաստատուած 22 նոյեմբերի 1873 թ. Պետական խորհրդարանի կարծիքի զօրութեամբ. — հսկել՝ 1) որ բոլոր ուսումնարաններում աւանդուի ուսաց լեզուն, իսկ այն ուսումնարաններում, ուր ուսուցանում են ընդհանուր պատմութիւն և աշխարհագրութիւն, — աւանդուին ուսաց պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը ուսերէն լեզուով. 2) որ այդ ուսումնարաններում ուսուցիչները լինին ուսաց հպատակներ պարտ ու պատշաճ բարոյականութեամբ: Իսկ տեսուչներին իրաւունք չէ տուած խառնուելու ուսումնարանների տնտեսական մասի մէջ կամ սոցա վերաստուգուելու. 3) այն ուսումնարանները, որոց նպատակն է պատրաստել եկեղեցական պաշտօնեայք, ժողովրդական տեսուչների հսկողութեան չեն ենթարկւում և մնում են հոգեւոր իշխանութեան բացառական կառավարութեան տակ: Այս տեսակ ուսումնարանների գասընթացը և նոցա ներքին կարգի մասին կանոնները պէտք է ներկայացնուին ի հաստատութիւն Բարձրագոյն վարչութեան (յօդ. 1004):

Սորա հետ Թագաւոր Վայսրը բարեհաճեց հրամայել, որ համաձայն վերոգրեալ բացատրութեան, Վաթողիկոսը իւր կողմից անյապաղ պարտ ու պատշաճ կարգադրութիւն անէ որ հայոց հոգեւոր իշխանութեան կառավարութեան ներքոյ գտնուող ընդհանուր կրթողական ծխական ուսումնարանները ենթարկուին, վերոյիշեալ հիմանց վերայ. ժողովրդական ուսումնարանների տեսուչների հսկողութեանն և որ սոցա հաղորդուի այդ ուսումնարանների ցուցակը, նոյնպէս պարտաւորացնել նշանակուած թեմական վերատեսուչներին, որ իւրեանցից կախուած օգնութիւնը հասցնեն ժողովրդական ուսումնարանների տեսուչներին, որպէս զի սոքա կատարեն իւրեանց վերայ դրուած պարտականութիւնը:

Վերոգրեալ կանոններից երեւում է որ՝

ա) Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը պարտաւոր էր նոր բացուելիք և փակուելիք ուսումնարանների մասին իսկոյն սոցա բացուելուց և փակուելուց յետոյ յայտնել ուսումնարանական վարչութեան, որովհետեւ հակառակ դէպքում նոր բացուած ուսումնարանները կարող են մնալ առանց հսկողութեան շատ

Թէ փոքր ժամանակուայ ընթացքում, կամ Թէ փակուած ուսումնարանների վերաստուգութեան համար ուսումնարանական վարչութեան անձինք պարտաւորած կլինէին ի զուր տեղը ճանապարհորդութիւն անել:

բ) Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը պարտաւոր էր տեղեկութիւն տալ ուսումնարաններում նոր նշանակուած ուսուցիչների մասին, ցոյց տալով նոցա բնակոթեան տեղը, մինչև ուսուցչութեան պաշտօն ստանալը, և նոցա կրթական ցննդը, որովհետև առանց այդ տեղեկութեան ուսումնարանական վարչութեան անձինքն անկարող կլինէին ուսուցիչների հպատակութեան և բարոյականութեան մասին տեղեկութիւն հաւաքել:

Ներքին գործոց նախարարութիւնը, իւր գրութեան մէջ 20 ին Ապրիլի 1876 թ. № 1481, Փոխարքայի Գլխաւոր Վարչութեան Վառաժարչին նշնապէս բացատրած է որ 19 Յուլիսի 1874 թ. Բարձրագոյն հրամանի զօրութեամբ, Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը պարտաւոր է հաղորդել ուսումնարանական վարչութեանը տեղեկութիւններ Թէ՛ նոր բացուելիք ուսումնարանների և Թէ՛ նոցա մէջ նոր նշանակուած ուսուցիչների մասին:

գ) Բացի սրանից Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը պարտաւոր է հաղորդել Վոյկասի ուսումնարանական վարչութեանը ընդհանուր կրթողական ծխական ուսումնարանների ցուցակը, որը հարկաւոր էր այն հանգամանքի առաջն առնելու համաց, որ երբեմն Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը թոյլ էր տալիս մտցնելու ի թիւս ծխական ուսումնարանների այն տեսակ ուսումնարաններ, որոնք պահպանվում էին կամ մասնաւոր անձանց կամ հասարակութեանց հաշուով: Այս տեսակ ուսումնարաններն ի հարկէ պէտք է մտնէին առհասարակ մասնաւոր կամ հասարակական ուսումնարանների կարգը և պէտք է որ ամբողջապէս ենթարկուած լինին ուսումնարանական վարչութեանը:

2ը նայելով նորան որ 19 Յուլիսի 1874 թ. յիշեալ օրէնքով ուսումնարանական վարչութեանը տրվում էր շատ սահմանափակ հսկողութիւն Հայոց ծխական ուսումնարանների վերայ և որ ուսումնարանական կրթական կէտից ուսումնարանների վերայ դիտողութիւնը այդ օրէնքի զօրութեամբ ամբողջապէս մնում էր Հայոց հոգեւոր իշխանութեան վերայ, այնու ամենայնիւ այս վերջինը զանց էր առնում հաղորդել ժողովրդական ուսումնարանների վերատեսչութեանց մինչև անգամ ամենակարեւոր տեղեկութիւնները հաշուետուութեան համար Թէ՛ այն անձանց մասին որոնք նշանակվում էին ուսուցչի պաշտօնով Հայոց դպրոցներում և Թէ՛ հենց դպրոցների մասին: Այսպէս ահա երբ ուսումնարանական վարչութեանը հարկաւոր եղաւ տեղեկութիւն ունենալ Թէ՛ Հայոց հոգեւոր իշխանութեան ներքոյ գտնուած ուսումնարաններից որոնց նա համարում է հոգեւոր և ուրեմն չպէտք է ենթարկուին համաձայն 19 յուլիսի 1874 թ. Բարձրագոյն հաստատուած կանոնների ուսումնարանական վարչութեան դիտողութեանն, և որոնց համար ընդհանուր կրթողական, և հետեաբար սորա հսկողութեանը ենթարկուող, Վոյկասի Փոխարքայի Գլխաւոր Վարչութեան նախկին կառավարիչը 21 Մարտի 1881 թ. գիմեց կաթողիկոսին որ հաղորդուին նորան այդ տեղեկութիւն-

ները՝ Նորին վեհափառութիւն 27 Մայիսի 1881 թ. № 252 գրութեամբ պատասխանեց, որ ներկայ օրինաց հիման վերայ ժողովրդական ուսումնարանների վերատեսուչների և տեսուչների դիտողութեանը չեն ենթարկվում էջմիածնայ հոգևոր ձեմարանը, հոգևոր դպրոցներն և եկեղեցական ուսումնարաններից նոքա որոնց նպատակն է պատրաստել եկեղեցական պաշտօնեայք և որ Նորին վեհափառութիւնը կարգադրել է որ թեմակալ առաջնորդները հաղորդեն Գլխաւոր վարչութեանը նորա ուղած տեղեկութիւնները, Սակայն այդ տեղեկութիւնները ո՛չ այն ժամանակ և ո՛չ յետոյ թեմակալ առաջնորդները չեն հաղորդած։ Այն ինչ իսկապէս երևեցաւ որ մի քանի արական և մինչև անգամ իգական դպրոցներին, որոնք գլխաւորապէս պահպանվում էին հասարակութեան հաշուով և ունէին ընդհանուր կրթողական գտնւթաց, դոցա հիմնադիրները և մինչև անգամ ինքը հոգևոր իշխանութիւնը հոգևոր դպրոցների անուն էին տուել, ուստի և այդ դպրոցները խուսափում էին ուսումնարանական վարչութեան հսկողութիւնից։ Մի թեմակալ առաջնորդն անգամ կարծում էր որ « ժողովրդական ուսումնարանների վերատեսուչները անկանոն են պահանջում Հայոց դպրոցների հոգաբարձուներից ուսանողների, ուսուցիչների թուի և այլ առարկաների մասին տեղեկութիւնները, և որ այդ տեղեկութիւնների հաւաքելը, յիշեալ անձի կարծիքով, նոցա իրաւունքի և պարտաւորութիւնների շրջանի մէջ չէ մըտնում նոցա որովհետեւ թողլ է տուած տեղեկանալու միայն՝ 1) աւանդվում է արդեօք ռուսաց լեզուն և ռուսաց պատմութիւն ու աշխարհագրութիւնը և 2) ուսուցիչները ռուսաց հպատակ են թէ ոչ »։ Սորանից աւելի նոքա վերատեսուչները, եպիսկոպոսի կարծիքով, « ոչինչ բանի մէջ իրաւունք չունին »։

Ժողովրդական ուսումնարանների վերատեսուչների և տեսուչների և ուսումնարանական վարչութեան դիտողութիւնից երևեցաւ որ համարեա բոլոր Հայոց դպրոցներում պարտաւորեցուցիչ առարկաներից ռուսաց լեզուն անբաւարար էր մատակարարվում։

Այսպէս ուրեմն Հայոց հոգևոր իշխանութիւնը իւր կառավարութեան ներքոյ գտնուած դպրոցները ձգեց բոլորովին բացառական դրութեան մէջ, այնպիսի դրութեան մէջ, որի մէջ չէ գտնվում Վաչսերութեան մէջ ոչ մի դաւանութեան դպրոցը։ Բայց որովհետեւ 19 Յուլիոյ 1874 թ. կանոնների հրատարակութեան օրից անցաւ մօտ 10 տարի, այն ինչ այլ ևս ոչինչ յոյս կար այս կանոններով Հայոց դպրոցներն աւելի որոշ և հայ ժողովրդի և ռուսաց տէրութեան օգտին համապատասխան դրութեան վերայ գնելու, ուստի Թագաւոր Վայսրը 16 Փետրուարի անցեալ 1884 թ. բարեհաճեց հաստատել՝ ի լրումն 22 Նոյեմբերի 1873 թ. օրէնքի, հայ լուսաւորչադաւան ծխական դպրոցների մասին Վովկասում նոր կանոններ։

Այս կանոնների նպատակն է, նախ և առաջ՝ հաստատել ճիշտ հասկացողութիւն ծխական դպրոցների մասին և հանել հոգևոր իշխանութեան կառավարութիւնից այն ուսումնարանները, որոնք բացառապէս ենթարկվում

են Ազգային լուսաւորութեան նախարարութեան հսկողութեանը, այսինքն այն ուսումնարանները, որոնց դասընթացը տարրական ուսումնարանների դասաւանդութեան ծաւալից աւելի է, և որոնք Վայսերութեան բոլոր վարչութեանց մէջ ենթարկուած են բացառապէս ուսումնարանական վարչութեանը, և երկրորդ՝ որոշել թէ տեղական հայ լուսաւորչական հոգեւոր իշխանութեան և թէ Ազգային լուսաւորութեան նախարարութեան ներկայացուցիչների յարաբերութիւնը դէպի ծխական դպրոցները, Թեմակալ առաջնորդներին իրաւունք է տուած ոչ թէ միայն հսկել այդ դպրոցների վերայ տնտեսական, վարչական և մանկավարժական կողմից թէ անձամբ և թէ առանձին վերատեսչի միջնորդութեամբ, որ եկեղեցական դասից պէտք է լինի, այլ և ունին իրաւունք նշանակել և հրաժարեցնել ուսուցիչներին, բացի և փակել այդ դպրոցներն այն պարաւորութեամբ, որ նա այս վերջին կարգադրութեանց մասին հաղորդէ ի գիտութիւն Վովկասի ուսումնարանական շրջանի Հոգաբարձուի, Ազգային լուսաւորութեան նախարարութեան տեղական օրգանները պէտք է հսկեն բոլոր առարկաների դասատուութեան վերայ, բացի կրօնից, պէտք է պահանջեն, որ ոուսաց լեզուն աւանդուի պարտաւորեցւելիչ բոլոր դպրոցներում, իսկ նոցա մէջ, որտեղ աւանդում են պատմութիւն և աշխարհագրութիւն — ոուսաց պատմութիւնը և ոուսաց աշխարհագրութիւնը աւանդուին ոուսաց լեզուով, Ուսումնարանական շրջանի Հոգաբարձուին իրաւունք է տուած գիմել հոգեւոր իշխանութեանը, հարկաւոր դէպքում, հրաժարեցնել այնպիսի ուսուցիչներին, որոնց գործունէութիւնը որ և է կերպով անհամապատասխան կհամարուի նոցա կոչմանը:

Վերոյիշեալ կանոնները յայտարարած էին հրամանաւ Վառափարող Սենատի 6 Ապրիլի նոյն 1884 թ. և Գլխաւոր կառավարիչը քաղաքային մասի Վովկասում հաղորդած է Էջմիածնայ հայ լուսաւորչական Սինօդին առաջարկելու դոցա թեմակալ առաջնորդներին ի գործադրութիւն և ի հրահանգ, Բայց Սինօդը, յայտնելով որ նա իրաւունք չունի ընդունել այդ օրէնքը ի գործադրութիւն, որովհետեւ Հայոց դպրոցների վերաբերութեամբ որևէ կարգադրութիւն անելու իրաւունքը պատկանում է միմիայն կաթողիկոսին, և առաջի առնելով կաթողիկոսական գահի թափուր մնալը, միջնորդեց որ հրատարակուած կանոնների գործադրութիւնը մնայ մինչև հայ եկեղեցւոյ Վեհապետի ընտրութիւնը, Այս միջնորդութիւնը, չը նայելով որ երկու անգամ կրկնուեցաւ, բոլորովին մերժուած էր իբրեւ անհամապատասխան Տէրութեան սորա մասին ունեցած հիմնական օրինաց, սորա հետ Սինօդին բացատրած էր՝

ա, որ 945 յօդ. մ. 1, հատ XI օր. ժող. իսկական մտքով Էջմիածնայ պատրիարքական աթոռի դատարկութեան միջոցին Էջմիածնայ Սինօդի վճռին չեն կարող ենթարկուիլ միայն ըստ հոգեւոր բռնութեան:

բ, որ 16 Փետրուարի վերոյիշեալ կանոնների գործադրութեան մասին կարգադրութիւնը այդ տեսակ գործերին անկարելի է վերաբերել, որովհետեւ այդ կանոնները հրատարակուած են ըստ բացատրութեան Վառափարող Սե-

նատի միայն և եթ ի լրումն ուսումնարանների մասին Աովկասում ներդործող օրէնքի (Տ կ. Բարձրագոյն հաստատուած 22 Նոյեմբերի 1873 թ. Պետական խորհրդարանի կարծիքի Վայսերութեան ուսումնարանների ընդհանուր կանոնադրութեանց գործադրութեան մասին Աովկասի ուսումնարաններում) և

դ. որ իւրաքանչիւր օրէնք, Հիմն. Օրինաց 59 և 63 յօդուածների մըտքով (Հատ I, օր. ժող.) նորա ըստ պատշաճաւոր յայտարարութիւնից յետոյ սուրբ և անքակտելի պէտք է գործադրուի ամենքիւ ամեն մէկի կողմից:

Սակայն սորանից յետոյ էլ հան լուսաւորչական Սինօդը իւրեան իրաւունք համարեց չկատարել Բարձրագոյն հրամանը և սորա տեղը յանձնեց Աստրախանի թեմակալի պաշտօնակատար Սուբիաս եպիսկոպոս Պարզեանցին որ սա Ս. Պետերբուրգում անձամբ նորոգէ Սինօդի նախկին երկու միջնորդութիւնները 16 Փետրուարի կանոնների գործադրութիւնը կանգնացնելու մասին: Յանուն ներքին գործոց նախարարի տուած հաղորդագրութեան մէջ նորից ցոյց էր տուած Սինօդի անձեռնհասութիւնը դպրոցների գործերի մէջ և ի միջի այլոց յիշուած էր որ Հայոց դպրոցներ անձամբ կառավարելու Վաթուղիկոսի իրաւունքը հիմնուած է Հայոց եկեղեցւոյ կանոնների վերայ, որ սրբագործուած է վերջին ժամանակներում և ուսաց օրէնսդրութեամբ:

Եւ այս միջնորդութիւնը, ի հարկէ, Տէրութիւնը անկատար թողեց, մանաւանդ ևս որ վերոգրեալ առիթները սոցա ստուգելուց յետոյ, բոլորովին անհիմն գտնուեցան: Այսպէս հանգուցեալ Գէորգ IV Վաթուղիկոսը 1873 թ. հրատարակած կոնդակի մէջ յիշում է որ Հայոց եկեղեցւոյ կանոններով և և աւանդութեամբ թեմակալ առաջնորդները և սոցա յաջորդները պարտաւոր են հոգալ թեմական և ծխական ուսումնարանների բարեկարգութեան և յառաջագիմութեան մասին և հոկել նոցա վերայ, աւելացնելով որ այս առաջարկութիւնը գրուած է և Հայոց եկեղեցւոյ մասին հրատարակուած 1836 թ. կանոնադրութեան (պօլօթենիայի) մէջ, այսինքն 66 յօդուածում (այժմ 975 յօդ. մ. 1, հատ XI, օր. ժող.): Ինչ որ վերաբերում է մեր օրէնսդրութեանը, սորա մէջ որոշուած է, որ Վաթուղիկոսի վերջնական վճռին առաջադրվում են միմիայն զոչ հոգեւոր գործերը, որոնք վերաբերում են հաւատոյ ուսմանը, աստուածապաշտութեան կատարմանը և այլն (յօդ. 929 նշն հատորի և մասի): Իսկ Սինօդը վերահսկում է իւրեան ենթարկուող բոլոր վարչութեանց և պաշտօնական անձանց գործունէութեան վերայ (յօդ. 938), ի միջի այլոց բնականապէս և եպիսկոպոսների վերայ: Վերոյիշեալ 475 յօդ. ուսումնարանական գործերը ուղիղ վերաբերում է թեմակալ առաջնորդների գործունէութեան շրջանին, որոնք, ըստ 975 յօդ. Սինօդին ներկայացնում են թեմերի կառավարութեան միջոցին իւրեանց գործունէութեան հաշիւը, սորա հետ և ուսումնարանների կառավարութեան հաշիւները, իսկ 1003 յօդ. ենթարկում Վաթուղիկոսի գլխաւոր կառավարութեանը Եջմիածնայ հոգեւոր ճեմարանը, մինչև անգամ հոգեւոր դպրոցները:

րանոցները այդ յօդուածով կախուած են եպիսկոպոսից որի թեմում գտնւում են այդ դպրանոցները:

Աչքի առաջ ունենալով որ հայ լուսաւորչական Սինօդը շարունակ զանց էր առնում կատարել ամէնքի համար պարտաւորեցուցիչ և նորան յայտնած 16 Փետրուարի 1884 թ. Բարձրագոյն հրամանը, կառավարութիւնը հարկաւոր համարեց աւելի որոշ միջոցների դիմել. որպէս զի գործադրութիւն Հայոց ծխական դպրոցների համար հրատարակուած նոր կանոնները, Այս մասին հետեւացած Բարձրագոյն հրամանները կատարելու համար, Գլխաւոր կառավարիչը քաղաքային մասի Առվկասում անցեալ Փետրուարի 8 ին ուղարկեց Եջմիածնայ Սինօդին Ս. Պետրրբուրգից հետեւեալ հեռագիրը՝

« Բարձրագոյն հրամանաւ առաջարկում եմ Սինօդին անյապաղ հաղորդել բոլոր թեմակալ առաջնորդներին ի գործադրութիւն և ի հրահանգ 16 Փետրուարի կանոնները ծխական ուսումնարանների մասին. եթէ այս կանոնները այս առաջարկութիւնը ստանալուց յետոյ երկու շաբաթուայ ընթացքում չեն գործադրուիլ, անյապաղ կը կարգադրուի փակել այն դպրոցները, որոնք չեն կատարիլ ուսումնարանական վարչութեան օրինական պահանջները »:

Այս հեռագրի պատճէնը միւսնոյն ժամանակ ուղարկուած է Առվկասի բոլոր թեմակալ առաջնորդներին և կառավարութեան ձեռնարկած վճռի մասին յայտնուեցաւ թէ Առվկասի ուսումնարանական շրջանի Հոգարարձութիւն և թէ երկրիս առանձին վարչական մասերի կառավարիչներին որպէս զի սորա հարկաւոր դէպքում համապատասխան կարգադրութիւններ անեն:

Գլխաւոր կառավարչի քաղաքային մասի Առվկասում վերոյիշեալ հեռագրին Եջմիածնայ Սինօդը 22 Փետրուարի ուղարկեց անուղղակի պատասխան: Արովհետեւ այդ միջոցին արդէն անցել էր Փետրուարի 16, 1884 թ. կանոնների գործադրելու համար տուած երկու շաբաթ ժամանակը, ուստի կարգադրուեցաւ փակել այն ծխական Հայոց դպրոցները, որոնք չեն ընդունիլ ի հրահանգ այդ կանոնները:

Սինչեւ այժմ ունեցած տեղեկութիւններից Հայոց դպրոցներից, որոնք մերժեցին ենթարկուիլ 16 Փետրուարի անցեալ ամի պահանջներին, փակուեցան՝ Թիֆլիսում՝ Ս. Գայիանեան օրիորդական ուսումնարանը և տասն և չորս դպրոցներ և, բացի սորանից, Ելիսավետապօլի նահանգի մի քանի դպրոցները:

Աչքի առաջ ունենալով թէ ուսումնարանական վարչութեան Հայոց գրպոցների մէջ ճիշդ յարաբերութիւն հաստատելու անհրաժեշտ կարեւորութիւնը և թէ հայ ժողովրդի կրթութեան օգուտը, որ կառավարութեան համար միշտ թանկագին է, ուստի հրատարակուած էին 16 Փետրուարի 1884 թ. լրացուցիչ կանոնները, Այս կանոններով բոլորովին չի պակասում Հայոց հոգեւոր իշխանութեան իրաւունքը դպրոցների կառավարելու մասին միայն տեղական ուսումնարանական վարչութեան դրուած է պարտականութիւն՝ հսկել նոցա մէջ աւանդուող բոլոր առարկաների վերայ բացի կրօնից, նոյնպէս և պահանջել հարկաւոր դէպքում հրաժարեցնել այն ուսու-

ցիւններին, որոնց գործունէութիւնը անհամապատասխան երևար նոցա կոչմանը:

Այս կանոնները ոչ թէ միայն համաձայն են ուսաստանի բոլոր ուրիշ այլադաւան ուսումնարանների համար եղած կարգադրութիւններն, այլ և հայ լուսաւորչական հոգեւոր իշխանութեանը տալիս են մեծամեծ իրաւունքներ համեմատելով այն իրաւունքների հետ, որոնցից օգուտ են քաղում միւս այլադաւան եկեղեցիք: Եջմիածնայ Սինօդը՝ 16 Փետրուարի կանոնների դործադրութեան մերժումը, ինչպէս վերև յիշուեցաւ, հիմնում է անկանոն բացատրութեան վերայ իբր թէ Հայոց դպրոցների մասին որևէ կարգադրութիւն անելու իրաւունքը պատկանում է միայն կաթողիկոսին և թէ այդ իրաւունքը ստանում է իւր զօրութիւնը Հայոց եկեղեցւոյ կանոններից, որոնք սրբագործուած են յետագայ ժամանակներում Ռուսաց օրէնսդրութիւններով: Այն ինչ յայտնի է, որ վեհափառ կաթողիկոսին պատկանում է վճռող սկան ձայն միայն հոգեւոր նշանակութիւն ունեցող գործերի մէջ, որոնք 945 յօդ. հատ. 1, օր. ժող. զօրութեամբ իրաւ չեն կարող վճռուիլ առանց կաթողիկոսի հաստատութեան. իսկ Սինօդը որ կազմուած է 11 մարտի 1836 թ. Բարձրագոյն հրամանաւ իբրև Ռուսաց Ապսերութեան վարչութիւն, նորա օրդանն է ուստի նա ենթարկուած է Հայոց լուսաւորչական եկեղեցւոյ գործերում, 940 յօդ. նոյն թուականի և հատորի հիման վերայ՝ կառավարող Սենատին, Առկառի փոխարքային (այժմ գլխաւոր կառավարիչ քաղաքային մասի Առկասում) և ներքին գործոց նախարարութեան ի շարս միւս այլադաւան բարձագոյն հոգեւոր վարչութիւնների, ինչպէս այդ բառացի յայտնուած է օրէնքի մէջ: Ինչ որ վերաբերում է եկեղեցական կանոններին, որոց վերայ մատնացոյց է լինում Հայոց հոգեւորականութիւնը, կաթողիկոսի և Սինօդի Հայոց ուսումնարանների կառավարութեան իրաւունքները որոշելու ժամանակ, այդ կանոնները նոյն իսկ Հայոց հոգեւորականութեան խօսքերով հաստատուած են Ռուսաց օրէնսդրութեամբ, 11 Մարտի 1836 թ. Բարձրագոյն հրամանից յետոյ, որ որոշում է Ռուսաստանում հայ լուսաւորչական եկեղեցւոյ օրէնսդրութիւնը, այս եկեղեցւոյ համար ոչ մի նոր եկեղեցական կանոն, որ անհամաձայն լինէր Ռուսաց Ապսերութեան օրինաց, ակներև է որ հրատարակուած չէր կարող լինել: Ուստի Եջմիածնայ Սինօդը բոլորովին հիմք չունէր հրաժարուել մտցնելու ի դործադրութիւն Հայոց դպրոցների մէջ 16 Փետրուարի 1884 թ. կանոնները, որոնք Բարձրագոյն հաստատուած էին, և յետաձգել նոցա գործադրութիւն մինչև նոր կաթողիկոսի ընտրութիւնը: Այս պատճառաւ չափազանց միջոցների գործադրութեան հետեանքը, որին ցաւելով կառավարութիւնը ստիպուած էր այժմ դիմել Եջմիածնայ Սինօդի անկանոն միջնորդութեան պատճառաւ, ամբողջապէս պէտք է ընկնի այդ վարչութեան պատասխանատուութեան վերայ:

Հայոց հոգեւոր իշխանութիւնը մերժելով 16 Փետրուարի 1884 թ. կանոնների գործադրութիւնը, ինքնակամ հրաժարուեցաւ նորա վերայ դրած

բարձր պարտականութիւնից կառավարել ծխական դպրոցները: Նոցանից շատերը զլխաւորապէս պահպանվում էին հասարակութիւնների հաշուով՝ ուստի եթէ այս վերջինները ցանկանան իւրեանց զաւակների օգտի համար միջնորդել տեղական ուսումնարանական վարչութեան առաջ բացանել ի տեղի փակուած կամ փակուելիք դպրոցների, մասնաւոր ուսումնարանները ընդհանուր հիմանց վերայ, այդ տեսակ ուսումնարանները կարող են բացուել իրրեւ 2 ըր 3 ըր և մինչև անգամ 1 ին կարգի ուսումնարաններ: Առաջին տեսակ ուսումնարանները իւրեանց դասընթացով համապատասխան են սկզբնական ուսումնարաններին մի և երկու դասարանով, 2 ը պրօգիմնադիօնին և 3 ը գիմնադիօնին: Դասատուութիւնը կարող է լինել և հայոց լեզուով հաւանութիւն ստացած դասագրքերով, միայն պահպանելով թէ՛ ռուսաց լեզուի ուսուցման և թէ՛ ռուսաց պատմութեան և ռուսաց աշխարհագրութեան մասին պահանջած պայմանները:

Անտարակոյս այդ տեսակ ուսումնարանների կազմակերպութեան մասին կը հոգայ հայ հասարակութեան այն ողջամիտ մասը որին թանկագին է նոր սերունդի լաւ ապագան և որը հաւատարիմ է տէրութեան և յարգում է պետութեան օրէնքները:

Ս ա ն ա ս ար ե ա ն Վ ար ժ ար ա ն

Ի Կ Ա Ր Ի Ն

ՅԱՅՅԱԳԻՐ 1885—86 ՎԵՐԺԵՐԵՆԵԱԿԱՆ ՅԱՐԻՈՅ

ՍԵՆՍՍԵՐԵԱՆ վարժարանը, 1881 թուին հիմնարկուած Կարին քաղաքում Մկրտիչ Սարգսեան Սանասարեանի ծախքով, ունի Գերմանացոց **ԿՐԹԱՐԱՆ** (Erziehungsschule) կոչուած Միջնակարգ Վարժարաններուն համահաւասար աստիճան, և անոնց պէս իննամեայ ընթացք: Ար բաղկանայ Նախակրթարանէ, որ կը պարունակէ երեք դասարաններ (Ա. էն մինչև Գ.), և Կրթարանէ, որ կը պարունակէ վեց դասարաններ (Գ. էն մինչև Թ.): Ապագային պիտի բացուի նաև մի մասնագիտական շրջան եռամեայ ընթացքով:

Նախակրթարանում կաւանդուին հետեւեալ առարկաները.

1. Կրօն (Սրբազան Պատմութիւն), 2. Պատմութիւն, 3. Բնագիտութիւն, 4. Աշխարհագրութիւն, 5. Հայերէն Աշխարհաբառ, 6. Տաճկերէն, 7. Թուաբանութիւն, 8. Գեղադրութիւն, 9. Գծագրութիւն, 10. Երաժշտութիւն ճայնական, 11. Մարմնամարդ եւ Զմշկութիւն, 12. Պարտիզպանութիւն:

Կրթարանում կաւանդուին հետեւեալ առարկաները.